

KÜRESELLEŞME VE YERİNDEN OLMA SORUNUNUN ÇEVRESEL GÜVENSİZLİKLERE BAĞLI DEĞİŞEN TABİATI BAĞLAMINDA İKLİM MÜLTECİLERİ

Doç. Dr. Nafiz TOK*

Recep KORKUT**

ÖZ

Önceleri ekonomik sebeplerle gerçekleşen göç, günümüzde zorunlu süreçler olarak bir anlamda yerinden olma sorununa tekabül eden bir olgu haline gelmiştir. Göçün değişen bu tabiatı, bir taraftan küreselleşme sürecinde onun daha küresel ve yasadışı alana kaydığına, diğer taraftan ise küreselleşmenin getirdiği sorunlar neticesinde insanlar için neredeyse son hayatta kalma stratejisi durumuna gelmekte olduğuna işaret etmektedir. Küresel ısınmanın etkisiyle oluşan çevresel güvensizlikler nedeniyle, geleneksel yaşam alanlarını geçici ya da kalıcı olarak terk etmek zorunda kalan insanlar olan ‘iklim mültecileri’ tam da bu gerçekliğin bir tezahürüdür. Bu çalışmada, yapısı değişen göç süreçlerinin geldiği nokta ve küreselleşme/küresel ısınmanın bu değişimdeki konumu saptanmaya çalışılmıştır. Sadece çevre değil, insan hakları (koruma) ve güvenlik konularıyla da yakından ilişkili olan iklim mültecileri meselesinin, gelecekte sadece göç etmek meselesi olarak kalmayacağı, zira bu süreçte insanların kaçınılmaz bir biçimde yaşam alanlarını kaybetmesi yüzünden çatışma/savaş risklerini de içerisinde barındıran bir olgu olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Küresel Isınma, Yerinden Edilmiş Kişi, Mülteciler, İklim Mültecileri.

CLIMATE REFUGEES: THE CHANGING NATURE OF IMMIGRATION DUE TO ENVIRONMENTAL INSECURITIES

ABSTRACT

Immigration, which previously occurred as a result of economic motives, is today a mixture of forced processes, corresponding to forfeit one's place. The changing nature of immigration on one hand indicates that it is becoming more global and also illegal, and on the other hand that it has become almost the last strategy of many people for survival. Climatee refugees, who are forced to temporarily or permanently leave their traditional living space because of environmental insecurities caused by global warming, are signs of this reality. This study aims to show the changing structure of immigration process and the role of global

*Niğde Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD, ntok@nigde.edu.tr

** Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, recep85@gmail.com

warming in this change. It argues that the issue of climate refugees, which is related to environment as well as human rights and security issues, is not only a problem of immigration but also it is a phenomenon in which people loose their living space, and therefore which contains potential conflict risks.

Keywords: Global Warming, Displaced Person, Refugees, Climate Refugees.

GİRİŞ

Göç denince öncelikle daha müreffeh bir yaşam sürmek gibi ekonomik sebeplerle daha gelişmiş bir ülke ya da bölgeye giden insanlar akla gelse de, yoksulluk, çatışma, baskı ve zulüm gibi nedenler günümüzde göçün diğer gerekçeleridir. Bunlardan ilki—daha iyi, müreffeh bir yaşam sürmek için yer değiştirme—bir tercih meselesi olarak görülürken, ikincisi—çatışma, baskı, zulüm, açlık, yoksulluk gibi sebeplerle yer değiştirme—bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Bu ayrıma paralel olarak, ekonomik sebeplerle yeni yaşam umuduyla ülkesinden ayrılanlara *göçmen* denirken, ölüm, işkence, baskı gibi korkular nedeniyle ülkesinde yaşayamaz durumda kalanları anlatmak için ise *mülteci* kavramı kullanılmaktadır. 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre, mülteci (refugee), kendi ülkesi dışında bulunan, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü sebebiyle zulüm görmekten haklı nedenlerle korku duyan ve ülkesinin korumasından yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen veya zulüm korkusu nedeniyle oraya dönmek istemeyen kişi olarak tanımlanmaktadır (BMMYK, 1998: 68).

Günümüzde zorunluluktan kaynaklanan yer değiştirmeler—mültecilik artma eğilimi göstermektedir. Çatışmalar, siyasi istikrarsızlıklar, devlet zulümleri, insan hakları ihlalleri, silahlı gruplar ve çetelerin saldırıları, jeopolitik değişimler vb. sebeplerden ötürü, göçen ve zorla yerinden olan (edilen) insan sayısı hiç olmadığı kadar hızlı bir şekilde artmaktadır. Zorla yerinden edilenler, dünyada en hassas ve en yardıma gereksinim duyan toplulukların başında gelir. Ancak yerinden edilenlere yönelik uluslararası ilgi ve destekler, yeterli ve istikrarlı görünüm sergilemediği gibi, çatışma ve toplu ölüm durumlarında mümkünken, uluslararası toplumun ve medyanın ilgisi başka yöne kaydığı anda sona erebilmektedir.

Küreselleşme döneminde had safhaya ulaşan insanoğlunun çevreye verdiği zarar ve tahribatlar, aslında öteden beri var olan göç ve çevre arasındaki ilişkiyi güçlendirmiş ve çevresel sorunlara bağlı yeni bir yerinde olma (mültecilik) türü yaratmıştır. Küresel ısınmanın, göç süreçleri ile de ilişkili bir kavram haline dönüştüğü bu süreçte, “iklim

mültecileri” olarak nitelenen küresel ısınmanın yerinden ettiği insanlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Gelecek açısından oldukça kaygı veren küresel ısınma konusunda tartışılanlar içerisinde çok az bir yer kaplasa da, küresel ısınmaya bağlı oluşan çevresel güvensizlikler nedeniyle yerinden olan bu insanlar—iklim mültecileri, bu sorunun merkezinde duran çok önemli bir boyutu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada iklim mültecileri kavramından hareketle, sorunun arka planı ve günümüzdeki kapsamı sorgulanıyor; günümüzün ve geleceğin mültecileri arasındaki olası farklılıklar da irdeleniyor. Çalışmanın 1. Bölümü küreselleşme sürecinde göç ve yerinden olma sorununun değişen tabiatını irdeliyor. 2. Bölüm küreselleşmenin yarattığı çevre sorunlarının yol açtığı yerinden olma sorununu genel olarak ortaya koyuyor. 3. Bölüm küresel ısınma sorununun çevresel etkilerinin yarattığı iklim mültecileri sorununa odaklanıyor. Son bölümde ise sonuç niteliğinde genel bir değerlendirme yapılıyor.

1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÖÇ VE YERİNDEN OLMA SORUNUNUN DEĞİŞEN TABİATI

İnsanın mekânsal/coğrafi hareketliliği ve bu hareketin yol açtığı nüfus dinamiği olarak tanımlanan göç (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 342), (az veya çok) bireylerin ya da grupların kendi sembolik veya siyasal sınırlarının ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketini içerir (Marshall, 1999: 685). Somersan’a göre (2004: 151-152), dünyada toplumların iç işleyişi, sınıfsal, etnik, dinsel gruplar arası ilişkiler ile dış dünyadaki çekim merkezlerinin yapısına bağlı bir olgu olan ‘göç’ün geçmişi, insanlık tarihi kadar eskidir. Fiziksel antropolojideki klasik anlayışa göre, insanların Afrika’da ortaya çıktığı, oraları eskittikten sonra kuzeye doğru yol alarak dünyaya yayılmaya başladığı günlerden beri insanlar göç etmektedir.

Bireysel ve kitlesel olarak gerçekleşen göç hareketleri, ulus-devletlerin sınırları içinde (iç göçler) ve arasında (dış göçler) olarak ikiye ayrılır. İç göçlerle, genel olarak, kırsal alandan kentlere göç eden köylü nüfusla başlayıp, büyük kentlerde doğurduğu gecekondulaşma, yarı işsizlik, kent kültürüne uyum sorunlarıyla biten bir süreç anlatılır. Bundan hareketle “iç göçler” konusu üçüncü dünyada “sağlıksız büyüme” ve “çarpık kentleşme” ile özdeşleşmiştir. “Dış göçler” ise, uluslararası beyin göçü ile işçi göçü olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır ve her ikisinin de nedenleri-sonuçları ve doğurduğu çeşitli “entegrasyon sorunları” ayrı ayrı incelenmektedir. Hem iç göçler hem de dış göçler konusundaki temel varsayım, göç eden

grupların geçmişte yaşadıkları ortamdan kopup yeni yerleştikleri mekânın sosyal ve kültürel ikilemine (bir süre “uyumsuzluk” gösterdikten sonra) adapte olacakları, giderek göçmenler ile yerleşik nüfus arasındaki farkların eriyeyeceğidir. Böylece büyük kentlere göçen köylüler zamanla “kentli” olacak, bir ülkeden diğerine göçenler de bir süre sonra yeni vatanlarının dilini, kültürünü benimseyip asimile olacaklardır (Öncü ve Weyland, 2005: 19).

Nedensellik açısından göçün birbirinden geleneksel bir biçimde ayrılmış olarak *itici* ve *çekici* faktörleri vardır. İtici faktörlerin (örneğin, göç edenin menşei ülkesi veya bağlı olduğu bölgedeki yüksek işsizlik oranları) genellikle tutucu, güvenliği arttırmaya yönelik bir göçe neden olduğu düşünülmektedir. Çekici faktörlerin ise (örneğin, gidilen ülke veya bölgedeki iktisadi büyüme, kalkınmışlık durumu) risk aldırıcı ve gelir arttırmaya yönelik bir göçü özendirildiği kabul edilmektedir (Marshall, 1999: 685). Bu iki faktöre son dönemlerdeki değişimlerin etkisi olarak bir de *iletici* faktörler dâhil edilebilmektedir. İletici faktörlere örnek olarak haberleşme ve iletişim alanlarındaki gelişmeler verilebilir.

Etkileri hemen her alanda görülen küreselleşme süreci, göçün tarihi seyrini ve dinamiklerini kökten değiştirmiştir. Öte yandan küreselleşme ve göç ilişkisi söz konusu olduğunda devreye doğrudan yoksulluk konusu da girmektedir. Çünkü yoksulluk ve küreselleşme arasındaki ilişki küreselleşme tartışmalarının en önde gelen konularındandır. Yoksulluk ve göç ilişkisi de bu derece hararetlidir. Göç ve yoksulluk arasındaki ilişki konusunda kuşkusuz kolay kolay genellemelere gidilemez (Şenses, 2003:163), ancak küreselleşme döneminde yoksulluğun (ve eşitsizliğin) seyrini sorgulamak bize bu konuda yol gösterici olabilecektir. Küreselleşmenin yoksulluğu artırdığını söylemek için henüz erken olduğu öne sürülse de (Zengingönül, 2004: 166), küreselleşmenin yoksulluk ve eşitsizlik üzerinde (ve bunların küreselleşmesinde) net ve olumsuz etkileri olduğu; ayrıca bu dönemde eşitsizlik ve yoksulluğun birbirine paralel gelişim gösterdiği yönünde yaygın bir kanı vardır. Örneğin, küresel ekonomik gelişmenin faydalarının büyük bir kısmının en zengin ülkelere gitmesine imkân veren son derece adaletsiz bir küresel ekonomik düzen olduğunu savunan Pogge’ye göre (2006: 32-33), küresel yoksulluk ve eşitsizliğin soğuk savaş sonundan beri süren dehşet verici artışı, hükümetlerin uygulamayı seçtikleri vahşi ekonomik küreselleşme yolunun korkunç bir tezahürüdür.

Peki, küreselleşme göçe ne etkilerde bulunmuştur? İlk akla gelen küreselleşmenin göçün küreselleşmesine yaptığı etkidir. Ancak insanlık tarihiyle yan yana yürüyen bir süreç

olduğu anlaşılan göçün uluslararası yani küresel bir görünüm kazanması da yeni bir durum değildir. Buna verilecek en basit örnek Kavimler Göçü'dür. Castles ve Miller'e göre de küresel göç, ne geç 20. yüzyılın ne de, sanayileşme, sömürgecilik ve kapitalizm olarak vücut bulan modernitenin bir icadıdır. Göçler erken dönemlerden bu yana insanlık tarihinin birer parçası olmuştur (Castles ve Miller, 2008:7). Ancak küreselleşmeyle birlikte anılan günümüzün göç hareketleri (insan dolaşimleri), klasik göç hareketleri ve nedenlerinin kapsamı dışında kalan yeni olgulara gönderme yapılarak açıklanmaktadır (Öncü ve Weyland, 2005: 19). Küresel düzeyde servet dağılımındaki gelişmiş kapitalist ülkeler lehine olan eşitsizlik; gelişmiş ülkelerde doğum oranlarının azalması nedeniyle nüfusun yaşlanması yüzünden işgücüne ihtiyaç duyulması; daha iyi çalışma olanakları için gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere kalifiye eleman ve beyin göçü; çevre sorunlarına bağlı olarak sağlıklı yaşam alanlarının yok olması küreselleşme döneminde göç olgusunu açıklayan belli başlı nedenler olarak gösterilmektedir.

Göçün küreselleşmeye etkisini irdeleyen Barnett ise göçün küresel yapının sürmesine katkı sağladığını, göçün ve işçilerin ülkelere para göndermelerinin oralardaki krizi yumuşattığını belirtir (Barnett, 2002: 253-254). Göçmenlerin menşei ülkelere katkıları bununla da sınırlı değildir. Bireyin küreselleştiği koşullarda, kimi zaman göçen bireylerin ülkelerinde değişimi başlatan kıvılcımları da sağlayabildiği görülmüştür (Kazgan, 2005: 222). Öte yandan göçün küresel güvenlik için bir tehdit olduğu varsayımı da oldukça tartışma getirmiştir. Özellikle 'etnik hareketlilik' bütünlük için bir tehdit olarak varsayılmış ve bu da küresel güvenliğin dengeleri açısından 'sarsıcı bir olgu' olarak değerlendirilmiştir (Smith, 2002: 280-286).

Günümüzde göçün belirgin özelliği sadece gittikçe daha küresel bir hal alması değildir. Özellikle 11 Eylül Saldırılarından sonra artan bir biçimde (Ayata, 2008: 19) yasal zorlaştırmalar/karşıtlıklar nedeniyle gittikçe yasadışı alana itilen günümüzde gerçekleşen göçler, daha çok bir tercih değil zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Artık göç, yerinden olmaya (edilmeye) daha fazla karşılık gelmektedir. Mültecilik, sığınmacılık, yerinden edilenler, vatansızların ortaya çıkışı bir tesadüf değildir ve tam da bu gerçekliğe işaret etmektedir.

Yerinden olma sorununa kısa tarihsel bir bakış bu tür göçlerin önemli bir kısmının 20. yüzyılın başından itibaren görülmeye başlandığını ortaya koyar. Göç yüzyılı olarak nitelenen

20. yüzyılın başlarından itibaren artmaya başlayan yoksulluk ve çatışmaya bağlı yerinden olmalar, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iyice ivme kazanmıştır. 1970’lerde ve 1980’lerde süper güçler arasındaki satranç oyunu, iki kutuplu dünya düzeninin gerilimlerinden kaynaklanan çatışmalar ve pek çok yıkıcı etkisi olan vekâlet savaşları, milyonlarca yerinden olan insan yarattı. 1990’ların en büyük olaylarından Soğuk Savaşın sona ermesiyle iki kutuplu gerilim son bulsa da, bunun yerini genellikle din, etnik köken, milliyet, ırk, zümre, dil, yöre gibi temellere dayanan kimlik kaynaklı çatışmalar almıştır (Kurth, 2005: 218). Hem ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşen hem de ulusal sınırların ötesine taşan bu çatışmalarda milyonlarca insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır ve kalmaya devam etmektedir (BMMYK, 2001: 276).

Bu bölümü bitirirken, son olarak ifade etmek gerekir ki, günümüzde dünyada göçün etkileri ve dağılımı konusunda adaletsiz bir dağılım vardır. Göçmenlerin ve özellikle mültecilerin dağılımında sanıldığı gibi aksine gelişmiş ülkeler aleyhine bir durum yoktur. Örneğin dünyadaki 42 milyon mültecinin % 80’i gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. 2006 istatistiklerine göre, Fransa’da 186 bin, Birleşik Krallıkta 314 bin, ABD’de yaklaşık 1 milyon kişi Birleşmiş Milletlerin ilgi alanına girerken; Kolombiya’da 3 milyon, Demokratik Kongo’da 1,8 milyon, Irak’ta 2,1 milyon, Nepal’da 3,6 milyon, Pakistan’da 1 milyon, Sudan’da 1,6 milyon, Suriye’de 1 milyon, Uganda’da 2 milyon kişi bulunmaktadır (UNHCR, 2007: 81-83).

2. KÜRESELLEŞME, ÇEVRESEL GÜVENSİZLİK VE YERİNDEN OLMA SORUNU

Küreselleşmenin göç/yerinden olma sorunu üzerindeki etkileri sadece göçün formasyonunda yaptığı değişimler değildir. Küreselleşmenin getirdiği kimi sorunların, özellikle de çevre sorunlarının insan hareketleri üzerindeki etkisi giderek önem arz eden bir konu haline gelmektedir. Küreselleşmenin yol açtığı çevre sorunlarının insanların doğal yaşam alanlarını yaşanabilir olmaktan çıkarması; çoğu kez geri-dönüşü imkânsız kılan göçlere sebebiyet vermektedir. Küreselleşmenin yerinden olma konusunda asıl endişe verici etkisi bu noktada çevre sorunlarıyla ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan çevresel güvensizlik ya da çevresel sorunlardan kaynaklanan kitlesel göç ve sığınma hareketlerinin uluslararası ekonomik, siyasal ve ekolojik etkileşim ve bağımlılığa en iyi örneklerden biri olarak gösterilmesi de meselenin küreselleşmeyle ilişkisini ortaya koymaktadır (Kaplan, 1999: 71).

Çevresel nedenlere bağlı olarak yerinden olma sadece küreselleşmenin olumsuz etkileri sonucu ortaya çıkan sorunlara bağlı olarak gerçekleşen insan hareketleri değildir. Çevresel nedenlere bağlı göçlerin yaşadığımız küreselleşme çağı öncesine giden bir geçmişi vardır. Öteden beri, çevreye bağlı olarak göçü zorunlu kılan nedenlerden biri (deprem, sel vb.) doğal afetler, bir diğeri ise insan eylemlerinin sonucu olarak doğal kaynakların ve ekolojik dengenin bozulması olagelmıştır (Algan ve Künçek, 1998: 76-77). Kuşkusuz salt insanoğlunun etkisi bunda tek sorumlu değilse de, bu olumsuzluğun tırmanmasında doğrudan etkilidir. İnsanın önüne geçemeyeceği doğal afetler bir kenara bırakılırsa, çevre sorunları konusunda asıl nedenin insan faaliyetlerinde aranması gerektiği öne sürülmektedir (Brown, 1969: 60).

Bu yüzden, çevresel nedenlere bağlı olarak, daha doğrusu çevresel güvensizlik nedeniyle insanların göçe mecbur kalması, daha öncede ifade ettiğimiz gibi, yeni bir durum değildir. Bunun göçün tarihine dayanması olasıdır. Buna ilişkin Bauman (2006: 88), “aç olanın, yiyeceğin bol olduğu yere gitme arzusu rasyonel insandan beklenen doğal bir şeydir” derken, tam da buna işaret etmektedir. Ayrıca bunun çok eskilere gittiğine dair kanıtlar vardır. Örneğin, Rusya’daki ve Orta Asya’daki kuraklığın, geç neolitik toplulukları güneyde Nil, Dicle-Fırat ve İndus, doğuda Sarı Irmak olmak üzere nehir havzalarına doğru ittiğini iddia eder. Burada tarımın bazı ilk biçimlerini, zaten uyguladıkları önceki kırsal ve göçebe varoluşlarından farklı bir yaşam biçimini oluşturmuşlardır; çok farklı ürünleriyle yeni çevreleri, onları, toplumsal örgütlenmelerini ve üretim tarzlarını dönüştürmeye zorlamıştır (Smith, 2002: 58-59). Günümüzde de durum benzerlik arz etmektedir. Afrika’daki pek çok çatışmanın kuraklık nedeniyle daralan sulak araziler için çıkmış olması ve bundan etkilenen çok sayıda insanın çatışmadan kaçarak Batı’ya sığınmaya başlaması gibi.

Ancak küreselleşme sürecinde insan kaynaklı çevre sorunları had safhaya ulaşmış, insanoğlu doğanın kaderini değiştirecek kadar doğayı etkileyecek konuma gelmiştir. Küreselleşme ile birlikte çevrenin tahribatı, üretim amacıyla özellikle yoksul ülkelerde yeşil alanların yok edilmesi, atıkların doğaya bırakılması gibi durumlar, çevresel güvensizliklere dayalı göçlerin hem doğmasında hem de tırmanmasında büyük rol oynamıştır. Küresel dünyada, teknolojik, ekonomik, çevresel sorunlardan en önemlisinin, insanların tabiatı yeterince koruyamamalarından kaynaklanan ve sera gazı etkisi olarak bilinen küresel ısınma ile iklim değişikliği olduğu da sıkça ifade edilmektedir (Yılmaz, 2007: 535).

Küreselleşme dönemindeki olumsuzlukların çevreye verdiği tahribatın kalıcı olması yani gelecekte de süreceği düşünüldüğünde sorunun bugünden çok gelecek açısından daha kaygı duyulacak konumda olduğunu da açıkça görmekteyiz. Gelecekte çevresel sıkıntıların had safhaya ulaşacağından ve yaşam alanı arayışının milyonlarca insanı yerinden edeceğinden kaygı duyulmaktadır. Böyle bir durumda da sadece yoksul kesimler değil, tüm dünya etkilenecektir.

Diğer taraftan, öteki göç süreçlerinden farklı olarak çevresel güvensizliğe bağlı göçlerin daha çok doğal yaşam alanı ihtiyacından kaynaklanması durumu vardır. Küreselleşme döneminde hızla tırmandığı biçimde bu göçler, insanoğlunun çevreye verdiği tahribattan kaynaklanmaktadır. Bu tahribat öncelikle doğal alanların değişime maruz kalmasından ileri gelmektedir. Bu değişimler de süreç olarak endüstriyel ve tarımsal üretim biçimlerinin yan etkileri olarak ortaya çıkan, sanayi ve teknoloji alanındaki gelişmelere koşut ve onların belki de kaçınılmaz sonuçları diyebileceğimiz kazalarla yaşanan değişimlerdir. 1984 yılında Hindistan’da Bopal ve 1986 yılında eski Sovyetler Birliği’nde ortaya çıkan Çernobil felaketleri bu iki değişimin çarpıcı örnekleridir (Kaplan, 1999: 72).

3. KÜRESEL ISINMA[†] VE İKLİM MÜLTECİLERİ[‡]

Bundan önceki bölümde genel olarak değindiğimiz insanoğlunun küreselleşme döneminde artan biçimde doğaya verdiği tahribatın en önemli sonuçlarından birisi küresel ısınmadır. Atmosferin dünya yüzeyine yakın kısımlarında ortalama dünya sıcaklığının doğal olarak ya da insan etkisiyle artması olarak tanımlanan küresel ısınma, günümüzün sadece çevre değil, tüm konular içerisinde en hararetli tartışmaların odağında olan bir kavramdır. Jeolojik kayıtlar, buzulların hacminde azalma, denizlerin yükselmesi, göllerdeki su sıcaklığının artışı gibi belirtilerden gözlenen küresel ısınmanın ana etkileri iklim değişiklikleri ile hissedilmektedir (Aksay ve diğerleri, 2005: 31-35).

Dünyayı gelecekte nelerin beklediği küresel ısınma sorununun yarattığı en temel kaygıların başında gelmektedir. Ekosistemlerin coğrafi dağılımlarının değişmesi ve bu şartlara

[†] Bu makalenin esas konusu çevresel nedenlere bağlı göçler ve iklim mültecileri olduğu için, oldukça geniş literatür çalışması gerektiren ve son dönemde belki de en yoğun araştırmalar yapılan konulardan biri olan küresel ısınma konusuna sadece genel bir bakış yapılmış ve küresel ısınmanın daha çok yerinden eden boyutuna odaklanılmıştır.

[‡] İngilizcede de “climate refugees” olarak kullanılmasının yanı sıra “environmental refugees” veya “ecological refugees” olarak da kullanılabilir (Etienne Piguet, Climate Change and Forced Migration, UNHCR, 2008. Geneva).

gereken uyumu sağlayamayanların yok olması gibi durumların olması muhtemeldir. Küresel ısınma hem etkilerinin daha görünür olması, hem de bu konuda bir duyarlılığın oluşmaya başlaması—özellikle de Kyoto Protokollerini oluşturma girişimleri—nedeniyle son dönemde daha dikkat çekmeye başlamıştır. Küresel ısınmanın doğurduğu olumsuzluklarla birlikte özellikle geçiminde doğaya bağımlı olan yerlerde yaşayanlar başta olmak üzere çok sayıda insanın durumu bozulmuş, geçimini idame ettirmez duruma gelmiş ve bunun sonucunda da göç olayları doğmaya başlamıştır. Küresel ısınmanın yoksulluğun artmasına neden olan olumsuzluklarının başında ise su sorunu gelmekte bu da ürün verimliliğini ve kalitesini etkilemektedir. Örneğin Ekonomist dergisinin yapmış olduğu bir analizde küresel ısınmadan doğan ürün verimliliğinde, Doğu ve Güney Doğu Asya’da % 20’ye kadar artış beklenirken; merkezi ve Güney Asya’da % 30’a kadar, Afrika’nın bazı bölgelerinde ise % 50’ye kadar azalma beklenmektedir. Küresel ısınma ve buna benzer doğa olayların ekonomik verilere yansımaları ise yılda 41-102 milyar dolar arasında değişmektedir (Ekonomist, Sayı: 2008/28: 43). Başka bir örnek verilecek olursa günümüzde çatışmalarla gündeme gelen Somali’de yaklaşık 15 yıl önce başlayan ve milyonlarca insanın sefaletе sürüklenmesine yol açan krizlerin temelinde tarımsal yapının değişmesine yol açan kuraklık ve sonrasında doğan kıtlık yatmaktadır.

Çevresel nedenlere bağlı göçler eski bir geçmişe sahip olsa da, günümüzde özellikle gelecek için tehlike çanlarının çalmasına neden olan göçler olarak, tabiatı değişen göç ve yerinden olma süreçlerinin merkezinde yer almaktadır. Çevresel nedenlere bağlı olarak Afrika’da geçmişten beri büyük göçler olsa da, küresel ısınmanın getirdiği çevresel güvensizlikler tüm dünyada milyonlarca insanı yerinden edecek, göçe zorlayacak bir potansiyeli barındırmaktadır (Sipahi, 2007: 213-220). İşte iklim mültecileri kavramı bu bağlamda ortaya çıkmaktadır.

“çevresel mülteciler” olarak da adlandırılan “iklim mültecileri”, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin ilgi alanındaki gruplardan biri olarak “varlıklarını tehdit eden ve/veya yaşam kalitelerini önemli ölçüde etkileyen belirgin bir çevresel bozulma nedeniyle, geleneksel yaşam alanlarını geçici ya da kalıcı olarak terk etmek zorunda kalan insanlar” olarak tanımlanmaktadır (UNHCR, 2009).

Kavram ilk defa 1984’te IIED (International Institute for Environment and Development) briefing belgesinde kullanılmıştır. Bu belgede; “Üçüncü Dünyadaki çevresel

mülteciler artan bir oranda ülkelerini, Kuzeyin endüstrileşmiş ülkelerine doğru terk etmektedirler” ifadesi yer almıştır (Sipahi, 2007: 213-220). El-Hinnawi tarafından Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından hazırlanan raporda (1985) da “çevresel mülteci” kavramı yer almış ve kavram böylelikle literatüre yerleşmiştir (Kinreab, 1997: 23). Öte yandan bu insanların ‘mülteci’ olarak adlandırılması da çok anlamlıdır. Zira, ortada bir zorunlu kaçış söz konusu; insanlar yerinden olmak konusunda mecbur kalmışlardır. Mülteciler, kontrolleri dışındaki olayların kurbanları olarak değerlendirilirler. Çevre sorununun geçmişe ve birikime dayanması mülteci kavramına yüklenen anlama ilişkin olarak bir açılım sağlayabilmekte, böylece çevresel sorunlardan kaynaklanan nedenlerle yaşam alanlarını kaybeden insanlar da mülteci kavramına dahil edilmektedirler.

İklim (çevre) mültecilerini doğuran sebepler konusunda da şunlar sıralanmaktadır (Kolmannskog, 2008: 8):

- 1) Doğal felaketler / ani olaylar
- 2) Kademeli çevre bozulmaları
- 3) Çevresel çatışmalar
- 4) Savaş gibi tahribatların doğurduğu çevresel yıkımlar
- 5) Gelişim projeleri
- 6) Endüstriyel olaylar (Çernobil gibi)

Çevresel güvensizliklerin doğurduğu bu insan hareketlerinin, Kavimler Göçünden bu yana en büyük kitlesel göçe yol açabileceği ifade edilirken, çatışma, savaş, zulüm ve baskıdan dolayı kaçanlardan farklı olarak iklim mültecilerinin çevresel sorunlardan kaynaklanan mecburi nedenlerle yer değiştirme sonucunda geri-dönüş olasılığının imkânsız olması da durumu daha vahim bir hale sokmaktadır. İklim mültecileri, yaşam alanı bulmak için yola düşenlerden oluşmaktadır. Buzulların erimesi sonucu deniz seviyesinin yükselmesiyle birlikte kıyı bölgeleri sular altında kalan Tuvalu ada devletinin halkının önemli bir kısmının (yaklaşık nüfusun dörtte birinin) Yeni Zellanda’ya göç etmek zorunda kalması iklim mülteciliğinin ilk örneğiydi (TRT Haber, 2009). Yine okyanus sularının yükselmesiyle Hindistan’ın doğusundaki Orissa eyaletinden onbinlerce kişinin geçim kaynakları kalmaması nedeniyle göç etmeleri (CNN Türk, 2004) ve Alaska’nın güneybatısındaki Newtok köyünde iki bin

yıldan uzun süredir yaşayan Yupik Eskimolarının köylerinden tahliye edilmesi dünyada iklim mültecilerinin yollara düşmeye başladığının belirtileri olarak kabul edilmektedir (Globaldisaster, 2009).

İklim değişikliğinin neden olduğu salgınlar, seller ve diğer felaketlerden en çok etkilenenler dünyanın yoksul bölgelerinde yaşayanlardır (Yıkılmaz, 2004: 302). İklim mültecileri sorunundan da en çok yoksul ülkelerin etkileneceği öngörülse de, Hollanda, İngiltere, ABD gibi gelişmiş ülkelerin de bu sorundan etkilenmesi muhtemeldir. Bu yüzden iklim mülteciliğinin tüm dünyanın temel bir meselesi olarak algılanması gerekir. Kaynak kıtlığı ve doğal kaynakların adaletsiz dağılımı, ormanların yok olması ve diğer çevresel bozulmalar, iklim değişikliği, savaşlar ve savaş sonrası kalıntılar nedeniyle çevrenin sistemli olarak yok edilmesi, nüfus fazlalığı gibi nedenlere bağlı olarak (Margesson, 2005: 47), Uluslararası Göç Örgütü tahminlerine göre, 2050'ye kadar çevresel etkenler sebebiyle 200 milyon mülteci olacağı öngörülmüyor (NTVMSNBC, 2009). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinde 2050 yılına kadar Bangladeş Deltasının sular altında kalması sonucu sadece bu ülkede 35 milyon kişinin mülteci durumuna düşeceği ifade edilmiştir (Taner, 2008: 2).

Önümüzdeki on yıllarda iklim değişikliği nedeniyle güvenli ve yaşanabilir yerler bulmak için harekete geçecek insan sayısı konusunda, en iyimser tahminler bile 2050 yılında en az 150 milyon insanın iklim mültecisi olacağını öngörüyor. Bu sayıya yönelik bir tahminde iklim mültecileri sayısı, Çin'den 30 milyon, Hindistan'dan 15 milyon, Mısır'dan 14 milyon, diğer delta ülkelerinden 10 milyon, ada ülkelerinden 1 milyon ve diğer alanlardan da 50 milyon insan olarak detaylandırılmaktadır (Foe, 2009). Konuya resmi bir ağızdan bakar ve Uluslararası Göç Örgütü'nün saptamalarını incelersek bu tahminin oldukça tutarlı olduğunu görürüz. Uluslararası Göç Örgütü, 2050'ye kadar çevresel etkenler sebebiyle en az 200 milyon mültecinin ortaya çıkacağını duyuruyor. Greenpeace'in tahminleri de bununla örtüşüyor (CNN Türk, 2009). Ancak ölçek ve kapsam olarak öngörülmesi zor olan bu kitlesel göç hareketinin 2050'yi bile bulmadan 1 milyar kişiyi yerinden edeceği tahmini de yadırganmamaktadır. Mesela Christian Aid'in hazırladığı rapora göre, gelecek 40 yıl içinde yaşanacak ve özellikle dünyanın yoksul kesimlerini etkileyecek küresel ısınmanın neden olacağı, kuraklık, seller ve çevresel değişimlerin insanlık tarihinin en büyük nüfus hareketine yol açacağı ve 1 milyar insanın bundan etkilenebileceği tahmin edilmektedir (Bianet, 2009).

Ayrıca bu kadar insanın gidecek yerinin olmaması iklim mültecileri meselesinin doğuracağı sorunların ağırlığına işaret etmektedir (Samur, 2007: 143).

İklim mültecilerinin sayısının artması küresel iklim değişikliğinin en somut kanıtlarından birisidir (Kadıoğlu, 2007: 50). Ancak küresel ısınma konusunda yoğun bir tartışma yürütülürken küresel ısınmanın yol açacağı göç ve yer değiştirme konusunda pek de ciddi bir ilgi henüz söz konusu değildir. Daha çok toplu göçlerin çevre üzerindeki etkilerine odaklanılmakta, çevre sorunlarının milyonlarca insanı yerinden edebileceği ise göz ardı edilmektedir (Coleman, 1999: 498).

Öte yandan iklim mültecileri olarak sadece insanlar yer değiştirmek zorunda kalan canlılar değildir. Hayvanlar da iklim değişikliği nedeniyle yerinden olmakta ve yeni yaşam yerleri aramak için göç etmektedirler (Kadıoğlu, 2007: 50). Son dönemde kuşların yıllarca göç ettikleri güzergâhları değiştirmesinin de bununla ilişkili olduğunu ifade etmek gerekir.

İklim mültecileri konusu gittikçe uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarının ilgi alanlarına daha fazla girmeye başlamıştır (Tailland, 2000: 6). Hem mülteci kavramına esas teşkil eden 1951 Cenevre Protokolüne göre, kavrama iklim mültecilerinin de dâhil edilebilmesi için, hem de soruna ilişkin yeni politikaların ve hukuki mekanizmaların devreye sokulması için bazı organizasyonlar tarafından çalışmalar yapılmaktadır (ciesin.columbia, 2009). Örneğin, 2006 yılında Maldivler’de hükümet temsilcilerinin, çevre ve insani yardım konusunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının ve Birleşmiş Milletler yetkililerinin katılımıyla düzenlenen iklim mültecileri ile ilgili toplantıda 1951 Cenevre Sözleşmesi’nde yapılacak bir değişiklikle Birleşmiş Milletler mülteci rejiminin iklim mültecilerini de kapsayacak şekilde değiştirilmesi yönünde bir teklif sundular. Uluslararası Göç Örgütü (International Organisation for Migration-IOM) iklim mültecileri konusunda önleyici (proaktif) bir yaklaşım benimsenerek politikalar geliştirilmesi gerektiğine işaret ediyor. Yine, Çevresel Adalet Kuruluşu (Environmental Justice Foundation-EJF) iklim mültecilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir çok taraflı hukuki mekanizmaya ihtiyaç olduğuna dikkat çekiyor.

Gerçekten de iklim mültecileri meselesi günümüz dünyasının iki büyük sorununun bir bileşeni olup, daha fazla önem verilmesi gereken bir alandır. İklim mültecileri meselesi sadece çevre ve insan hakları (koruma) değil, aynı zamanda bir güvenlik sorunudur (Kolmannskog, 2008: 10). Dünyanın gelecekte sığınma ve göç için yeni yerler bulmasından

çok yaşam alanı bulunmasına ilişkin olan bu sorun, uluslararası gerilimi artıracak bir potansiyel taşımaktadır (Chan, 2008: 2). Bu nedenle iklim mültecileri meselesi insanlar arasında sadece toplumsal ve ekonomik sorunlar değil, çatışma ve savaş ihtimalini de olası kılan bir geleceğin işaretlerini taşımaktadır (Bakar, 2008: 109).

SONUÇ

İnsanoğlunun dünyanın kaderini etkileyecek kadar doğal alana tahribatta bulunmasının bir sonucu olan küresel ısınma, iklim değişiklikleri ve diğer olumsuz etkileriyle yeryüzünün bir kısmında yaşam açısından güvensiz alanlar oluşturmaktadır. Asıl etkilerini gelecekte hissedeceğimiz küresel ısınmanın yaratacağı çevresel güvensizlikler, milyonlarca insanı yerinden edeceğe benzemektedir. Yeni yaşam alanı arayacak olan milyonlarca insanın bu göç hareketi sadece göç hareketi olarak kalmayacak, beraberinde toplumsal/ekonomik sorunları getirerek dünyada gerilimleri artıracak ve sonuçta da yeni çatışma ve savaşlar ortaya çıkaracak gibi görünüyor.

Varlıklarını tehdit eden ve/veya yaşam kalitelerini önemli ölçüde etkileyen belirgin bir çevresel bozulma nedeniyle, geleneksel yaşam alanlarını geçici ya da kalıcı olarak terk etmek zorunda kalan insanlar iklim mültecileri (çevresel mülteciler) olarak anılmaktadır. Yola düşmeye başlayan bu iklim mültecilerinin geleceğine ilişkin yapılan tahminlerde, 2050 yılında en az 150 milyon insanın yerinden olacağı öngörülmektedir. Bu abartılı bir tahmin değildir. Öte yandan sadece çevre değil, insan hakları ve koruma ile güvenlik konularıyla da yakından ilişkili olan iklim mültecilerinin diğer göçmen ve mültecilerden farkı ana vatanlarına geri-dönüşlerinin çoğu kez imkânsız olmasıdır.

Çevre sorunlarından kaynaklanan nedenlerle insanların topluca yer değiştirmek zorunda kalması biçiminde ortaya çıkan iklim mülteciliği sorunu insanoğlunun bir yere göçerek veya sığınarak kalıcı bir biçimde üstesinden geleceği bir mesele gibi görünmüyor. Bu, toplumların, insan topluluklarının, kendilerine ait yaşam alanlarını yitirmesi, yaşanılacak bir yerleri, bir toplum olarak gelecek ihtimalleri kalmamasına ilişkin bir sorundur. Küresel ısınma konusundaki ilgi ve yapılan bir takım anlaşmalar, küresel ısınmanın getirdiği çevresel güvensizliklerin iklim mültecileri ile ilgili boyutunu çoğu kez göz ardı etmektedir. Bu konuda alınması gereken önlemler, küresel ısınmaya karşı alınacak önlemlerle paralel olduğu gibi, bazı ek önlemleri de gerektirmektedir. Sadece göçün çevre üzerindeki etkisine kafa yorulmamalı; çevre sorunları yüzünden göç etmek zorunda kalacak insanlar da

düşünülmelidir. En önemlisi de bu hareketi hafifletecek çareler aranmalıdır. Dünyanın iç meselesi olarak görülebilecek bu meselede yapılacaklar, enerji politikalarının değiştirilmesi ve çevre tahribatının durdurulmasının yanı sıra, küresel işbirliklerinden de geçmektedir.

KAYNAKÇA

- ALGAN, Nesrin ve KÜNÇEK, Özlen (1998), “Transboundary Population Movements: Refugees, Environment and Politics”, Milletler Arası Münasebetler İnsan Hakları Türk Yıllığı 1998, Cilt: XXVIII, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslar arası Siyasi ve Ekonomik İlişkiler Araştırma Merkezi, Ankara.
- BAKAR, Dr. Coşkun (2008), Küresel Isınma Senfonisi ve Sağlık: Herkesin Konuştuğu Konuda Hekimler Nerede Olmalı?, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi sted, sayı: 7-8.
- BARNETT, Thomos P.M. (2005), Pentagon’un Yeni Haritası, çev.: Cem Küçük, 1. Baskı, 1001 Kitap, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt (2006), Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları, Çev: Abdullah YILMAZ, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BİRLEMİŞ MİLLETLER MÜLTECİLER YÜKSEK KOMİSERLİĞİ (2001), Dünya Mültecilerinin Durumu: İnsani Yardımın Elli Yılı, 1. Baskı, Başkent Matbaası, Ankara.
- BMMYK TÜRKİYE TEMSİLCİĞİ (1998), Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler, BMMYK Türkiye Temsilciği, Ankara.
- BROWN, Lester R. (1979), Yirmidokuzuncu Gün: Dünya Kaynakları Karşısında İnsan İhtiyaçları, Worldwatch Enstitüsü Yayını, İstanbul.
- CASTLES, Stephen ve MILLER, Mark J. (2008), Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, Çev.: Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- COLEMAN, David (1999) “New Light on Mediterranean Migration”, International Migration, Vol: 37, Issue: 2.
- EKONOMİST DERGİSİ (2008), “Küresel Isınmanın Faturası En Yoksullara Çıkacak.” 13-19 Temmuz, Sayı:2008/28.
- EMİROĞLU, Kudret ve AYDIN, Suavi (2003), Antropoloji Sözlüğü, 1. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara.
- GÜNEŞ-AYATA, Ayşe (ed.) (2008), Rethinking Global Migration: Practies, Policies and Discourses in European Neighbourhood, First Published, METU&KORA, Ankara.
- KADIOĞLU, Mikdat (2007), İklim Değişiklikleri ve Etkileri, TMMOB Afet Sempozyumu Bildirisi, 05-07 Aralık 2007, İnşaat Mühendisleri Odası Kongre ve Kültür Merkezi.
- KAPLAN, Ayşegül (1999), Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları, 1. Baskı, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları Tezler Dizisi: 3, Ankara.
- KAZGAN, Gülten (2005), Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen, 4. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- KINREAB, Gaim (1997), “Environmental Causes and Impact of Refugee Movements: A Critique of the Current Debate”, *Disasters*, 21(1), Overseas Development Institute.
- KOLMANNSSKOG, Vikram Odedra (2008), *Future Floods of Refugees*, Norwegian Refugees Council, Oslo.
- KURTH, James (2005), “Asıl çatışma”, iç. Samuel P. Huntington v.d., *Medeniyetler Çatışması* (der. Murat Yılmaz), 9. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- MARGESSON, Rhoda (2005), *Dünyanın Durumu-Küresel Güvenliği Yeniden Tanımlamak*, Worldwatch Enstitüsü, 1. Basım, Tema Vakfı Yayınları, İstanbul.
- MARSHALL, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, 1. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara.
- ÖNCÜ, Ayşe ve Petra WEYLAND (2005). “Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri”, iç. Mekân, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler, Çev: Leyla Şimşek ve Nilgün Uygun, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PIGUET, Etienne (2008), *Climate Change and Forced Migration*, UNHCR, Geneva.
- POGGE, Thomas (2006). *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, Çev: Güneş KÖMÜRCÜLER, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- SAMUR, Hayriye (2007), *Küresel İklim Değişikliği: Fırsatlar ve Tehditler*, Ed.: Ahmet Öztopal ve Zekai Şen, 1. Türkiye İklim Değişikliği Kongresi – TİDEK 2007 Bildiriler Kitabı, İstanbul.
- SİPAHİ, Esra Sipahi (2007), “Küresel İklim Değişikliği ve Çevresel Güvensizlik Kısacasında İklim Mültecileri”, *Küresel İklim Değişikliği ve Çevresel Etkileri Konferansı Bildiriler Kitabı*, Konya Büyükşehir Belediyesi KOSKİ Genel Müdürlüğü.
- SMITH, Anthony D. (2002), *Ulusların Etnik Kökeni*, 1. Baskı, dost, Ankara.
- SOMERSAN, Semra (2004), *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ŞENSES, Fikret (2003), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- TAILLAND, Jorge Daniel (2000), *Çevresel Ayrımcılık*, STGM, Ankara.
- TANER, Ahmet Cangüzel (2008), *Çin ve Hindistan’da Küresel Isınma ile İklim Değişiklikleri Nedeni Olan Sera Gazı Emisyonları Hakkında Çevre Eylem Planı Politikaları*, *Çağın Polisi Dergisi*.
- UNHCR, *Statistical Yearbook 2006*, (2007) *Trends in Displacement, Protection and Solutions*, UNHCR Pres., Switzerland.
- YIKILMAZ, Necla (2004), *Yeni Dünya Düzeni ve Çevre*, 1. Baskı, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul.
- YILMAZ, Aytakin (2007), *Küreselleşme*, 1. Baskı, minima yayınları, Ankara.
- ZENGİNGÖNÜL, Oğul (2004), *Yoksulluk Gelişmişlik Ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme*, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.

İnternet ve Diğer

- “A Citizen’s Guide to Climate Refugees, Friends of the Earth Australia”
<http://www.foe.org.au/resources/publications/climate-justice/CitizensGuide.pdf/view>
Erişim Tarihi: 10. 09. 2009.
- “A Global Human Rights Problem: Climate Refugees”
www.ihad.org.tr/file/.../20.06.07-%20İklim%20Mültecileri-eng.doc Erişim Tarihi: 01. 08. 2009.
- “Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin Bakış Açısı ile İklim Değişikliği, Doğal Afetler ve Nüfusun Yer Değiştirmesi”
<http://www.unhcr.org.tr/MEP/index.aspx?pageId=117> Erişim Tarihi: 20. 08. 2009.
- Dr. Margaret Chan’ın 61. Dünya Sağlık Asamblesi Konuşması, 2008, İsviçre
www.t-hasak.org/cenevre2008/drmargarethanaciliskonus.pdf Erişim Tarihi: 21. 09. 2009.
- “Dünyanın İlk İklim Mültecileri”
<http://globaldisaster.blogspot.com/2006/08/dnyann-ilk-iklim-mltecileri.html> Erişim Tarihi: 22. 05. 2009.
- “2050’de 150 milyon insan göç etmek zorunda kalacak”,
www.ntvmsnbc.com/news/394742.asp Erişim Tarihi: 01. 09. 2009.
- “2050’de 1 Milyar İklim Mültecisi Olabilir”
<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/95962-2050de-1-milyar-iklim-multecisi-olabilir>
Erişim Tarihi: 01. 09. 2009.
- “İklim Değişikliği Milyonlarca Mülteci Yaratacak”
<http://www.cnnturk.com/2009/bilim.teknoloji/kuresel.isinma/06/10/iklim.degisikligi.milyonlarca.multeci.yaratacak/530344.0/> Erişim Tarihi: 04. 11. 2008.
- “İlk İklim Mültecileri Yola Düştü”
<http://www.cnnturk.com/2004/dunya/12/13/ilk.iklim.multecileri.yola.dustu/57627.0/>
Erişim Tarihi: 07. 08. 2009.
- “Küresel Isınma İklim Mültecileri Yarattı”.
www.trt.net.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=f28e4369. Erişim Tarihi 05.01.2012.
- “Mapping the Effects of Climate Change on Human Migration and Displacement”
www.ciesin.columbia.edu/.../clim-migr-report-june09_final.pdf Erişim Tarihi: 01. 08. 2009.